

Fəridə Hicran Vəliyeva⁶³

ARIFLİK DƏRƏCƏSİNƏ ÇATMAQDA EŞQİN ROLU

Eşqin uzaqgörən, həssas, fikri işarədən tutan, duyğulu bir aşiq kimi yetişdirməyini, demək olar ki, orta əsrin bütün mütəfəkkirləri vurğulamışdır. Yunus Əmrə deyir:

Ariflərdən nişan budur, hər könüldə hazır ola

Kendiyi teslim eyleye sözde kıyl ü kal olmaya. (8,40)

Arif eşq əhli olaraq, əsilzadədir onun davranış və hərəkətləri coxlarından fərqlənməli, dilində, fikrində, düşüncəsində yalan və riya olmamalıdır. Allahına eşq ilə yaxınlaşmalı, bütün əməllərində onu anmalı, axtarmalıdır. Arif cismani vücudunu yox sanmalı, onun əsas yolu təkamül yoludur. Quranda göstəriləndiyi kimi haqqın vəchindən hər şeyin dəf olunduğunu anlamalıdır. (6, 628) Aləmdə nə varsa vəhdət halına gəlir və kamil insan yəni arif o zaman Haqqın təcəlli nişanəsini görür. Qurani-Kərimdə yer aldığı kimi batin və zahir, küll və cüz mütləq vücud ilə arif insan arasında bir ünsiyyət başlanır.

Asilzadələr nişanın eger bilmək dilerisen

Özi oğlan da olursa sözində vebal olmaya. (8,40)

Tanrının bəşəriyyətə ağılın, nurun əsasən Allahı dərk edib, tanımaq üçün verdiyini Yunus Əmrə dönə-dönə vurğulayır. Şairin, Tanrının cəmalını yuxuda görmək və bundan sonra varlığın səsinə eşitmək və s. kimi hallara yetişdiyi məqamları da şeirlərində tez- tez vurğulayır.

İy aşikler, iy aşikler mezheb ü din işkdür bana

Gördü gözüm dost yüzini yas kamu düğündür bana. (8,41)

Orta əsr təsəvvüf poeziyasından məlumdur ki, Allahın camalını görmək, hər aşiqə nəsib olmayan bir mükafatdır. Bu ilahi eşqin ilkin mərhələlərindən hesab olunur. Bu görüntüdə insan zövq alır, rahatlanır, bu rahatlıq onun batini aləmində xoş ovqat yaradır və insan həm daxilən, həm də zahirən xoş hal olduğundan bu xoş əhvali ruhiyyə onun bənizində də əks olur və bunu tanrı nuru kimi qəbul edən mütəsəvvüflər ilahi eşqin zövq anlamına da laqeyd qalmır. Allahın camalı ən güclü zövq mənbəyidir. Eşq-dən sonsuz zövq almağı batini təmizlənmənin əsası kimi qəbul edən orta əsr mütəsəvvüfləri eşqi, zövqü, gözəlliy, fəziləti bütün tarixi dövrlərdə birgə səsləndirmiş ilgili məfhum kimi qəbul etmişlər. Əslində isə eşqin bu məzmununda anlaşılması Platonun yaradıcılığından üzübüyanaya daim müşahidə edilir. Əgər kamal, ağıl və qəlb nuru insanı haqqa, həqiqətə tərəf yönləndirirsə və məhəbbət də ali mərifətin qaynağıdırsa, o zaman məhəbbətin ən yüksək zirvəsi olan eşqi insanın can evinin cövhəri kimi qəbul etmək labüddür.

XIII əsrin böyük simalarından olan Yunus Əmrə ilahi eşqi məhəbbətin kamal dərəcəsi kimi qiymətləndirir. İnsani fəzilətlərin kefiyyətinin eşq ilə ölçüldüyünü izhar edir.

İşq etegin tutmaq gerek akibet zeval olmaya ,

İşkden okuyan bir elif kimseden sual olmayas (8,40)

Ariflərin həqiqətə yetişməsi üçün , iki əsas yol bütün mütəsəvvüflərin poeziyasında yer alan əsas anlamdır. Bu yolun birincisi əməl yolu, İkicisi isə düşüncə yoludur. Mütəsəvvüflərin fikri ilə izah etsək, müamilə və müşahidə yoludur ki, müamilə yolunda arif zikr etməli, bir növ tərki dünya olmalı və bir növ müşahidə yoluna hazırlaşmalıdır. Və əgər müamilə yolu batini müşahidə yoluna keçməyə onun əməli hasil olmaz yəni yəqinlik anlanmaz ariflik dərəcəsinə yetişmək mümkün olaz. Yunus Əmrə bu anlamı belə izah edir:

Bir kişiye söylesözi, kim maniden heberi var,

Bir kişiye virgönlünü canında işqe serivar (8,47)

Tenriyi gören kişi gözler acar ,

Karanu canla rüzerne nür sacar (7,24)

Burada əsas rol bəsirət gözü ilə bağlıdır. Qəlb anlamı vəfəhmdə vacib hesab olunur. Yəni qəlb gözü, yalnız Haqqı görür, onun varlığını duyur. Bu görüntü fərqlidir, çünki bura daməlumgözorqanolarə-qroloynamır. Bu göz, batindədir, qəlbın, könlün gözüdür. və hər kəsdə acıq olmayan gözdür. XIII əsrin mütəsəvvüf şairlərindən olan Əhməd Fakih aşağıdakı misralarda deyir:

---

63 AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-ail:feridehicran60@mail.ru

Gözünü ac, qafleti creyatma ey dost ,
Ki, köcmeğe dutup dur yüzükervan.(2 ,4)

Şairin istər Çarhname istərsə də, Kitabu Evsafi Mesacidis –Şerife məsnəvilərində ariflik dərəcəsinə yetişməyin yolları, mərifət mərtəbələri, vəhdəti vücudun şərtləri çox aydın ifadələrlə əks olunur.

Mütəəvvüflər arasında Əhməd Fakihin xüsusi ariflik dərəcəsi olduğu danılmazdır. Hətta Əflakı Ariflərin mənqibələri haqqında yazdığı əsərində ona çox geniş yer ayrılmışdır.

Əhməd Fakihin kimliyinə gəlincə bir çox güvənli mənbələrə əsaslanıb deyər bilirik ki, XIII əsr anadilli türk ədəbiyyatının ən bariz nümayəndələrindən olub, Kutbuddin Seyid İbrahimin oğludur, dünyaya Xorasanda göz açsa da Konyaya gəlmiş, orada yaşamış və Movlana Cəlaləddin Ruminin atası Bahaüddin Veledin müridi olmuşdur. Şair Bahaüddin Vələddən fih (islām hüququ) dərsi aldığı üçün özünə “Fakih” təxəllüsünü seçmişdir. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı və dəqiq məlumatları daha çox Fuad Köprülü araşdırsa da apardığı incələmədə məlumatların əksəriyyətinin mənqibələrdən (məşhurların həyat hekayələrindən) topladığını etiraf etmişdir. Fakihin əsl adının Kutbuddin olduğunu isə Yunis Əmrənin şeirləri arasında yer alan aşağıdakı beytləri təsdiqləyir:

Ahmed Fakih Kutbuddin Sultan Seyid Mecmüddin,
Movlana Celalüddin ol kutbi cihan kanı?(8,5).

Əhməd Fakihin Konyada olan türbəsi haqqında Həmdizadə Əbdülqadir tərəfindən 23 mart 2014-cü ildə “Babalıq” qəzetində dərc olunan məqalədə geniş bəhs edilmiş və yenidən həmin mövzuda təkrar olaraq Şeyx Alıman “Türkgözü” qəzetində 17 mart, 1918-ci ildə daha maraqlı söhbət acmışdır (4,2-6).

Şairin şəxsiyyəti haqqında toplanan əsas məlumatların mənbəyi olan Ahmed Eflakı ibninin “Ariflərin mənkubəkəri” əsərində Əhməd Fakihin saf ürəkli bir türk oğlu olduğu, mədrəsə təhsili gördüyü, təəvvüf və iran ədəbiyyatını mükəmməl bildiyi, fih dərsi aldığı və sonra uzun müddət ailəsiz yaşadığı da vurğulanır. Hətta göstərilir ki, mürşidi Bahaüddin bir gün onun qarşısında Hidayə oxuyarkən hocası ona elə incilər saçmışdır ki, (ilahiyyə qovuşdurmaq məqamına yetişdirmişdir) bu zaman Əhməd Fakih kitabı yerə çırpıb həyəcanlanaraq dağlara çəkilməmiş və cəzb içində (yəni vəcd halında) tərk dünyaya illərlə dağlarda dolaşmışdır. Hocasının ölümündən sonra 628-ci ildə Fakih yenidən Konyaya dönmüş və “Dervaze-i Ahmed” deyilən bir yerdə xeyli müddət yaşamış qeybdən gələn fikirlər söyləmiş kəramətlər göstərmişdir. Eflakı mənqibələrində həmin hadisəni belə göstərir: “Bir gün Bahaüddin Veled Hidayet oxuyurmuş, hocası oyla mana inciləri saçmış ki, Fakih cilləyinə dönmüş kitabı elindən atmış və dağlara getmiş. Cəzbə içində yıllarca dağlarda dolanmış, ancaq 628-ci ildə hocasının ölümündən sonra Konyaya gəlmiş və Dervaze – Ahmed denilən yerdeki zaviyesində bir sıra dahi yaşamış” (1,38-39).

Baxmayaraq ki, müasirləri Əhməd Fakihə Movlana və Şəms ilə müqayisədə mükəmməl bir şeyx kimi qəbul etməsələr də mənqibələrdən məlum olur ki, onun kəramətləri XVIII əsrə qədər xalq arasında danışılmış, adı dillərdən düşməmişdir. Şairin bəzi şəriət qanunlarına əməl etmədiyini də vurğulayan Mürşudi Bahaüddin Veled onun haqqında “bizim içdiyimiz böyük qədəhlərdən o ancaq bir damla içmişdir” deyərək Fakihin təəvvüfi baxışlarını orta səviyyədə qiymətləndirmişdir. Movlana da həmin fikirləri təsdiqləmiş, Şəmsin sərxoşluq dənizi yanında Fakihin sərxoşluğunun sadəcə bir qoxudan başqa bir şey olmadığını söyləmişdir (1,38-39).

Lakin bir çox tədqiqatlar şair haqqında söylənən bu fikirləri çox müəmmal göstərir, çünki şairi xalq qiymətləndirib, onun kəramətlərinə çox inanarmış. Yenə Eflakı mənqibələrində yazıldığı kimi Əhməd Fakih isə Movlananın kəramətlərinə hər zaman səcdə qılar. Onun keçdiyi yollara paralar səpər çığırtilar qoparar “yol verin ayaqlı xəzinə gəlir” deyərək onu yüksək qiymətləndirmiş. Hətta o zaman gənc Movlananın kəramətlərindən xəbərsiz olan ətraf bu sirrin səbəbini anlamamışlar (1, 9). “Ariflərin mənkubələri” kitabında belə bir rəvayət də yer alır: “Bir gün Movlananın qaynanası Kerra Xatun gecə səhərə yaxın qeyb aləmindən böyük bir gurultu duymuş və Movlanaya üz tutaraq ruhların və mələklərin gurultusunu eşidirəm bu nə haldır? - deyər, soruşmuş Movlana isə Fakihin təmiz ruhunu mələklər göyə çıxarırlar deyər cavab vermişdir və həmin gün gerçəkdən bir qış gecəsi 1221-ci ildə Əhməd Fakih dünyasını dəyişmişdir (1,9).

Əslində şairin doğum və ölüm tarixi, o cümlədən şəxsiyyəti haqqında fikirləri çox təzadlıdır. Tədqiqatçılar arasında onun doğum tarixinin “1252”- ci il olduğu və Əhməd Fakih adlı ikinci bir şairin həmin əsrdə varlığı, Fakihin Sula Fakih, Suli Fakih tək tanınması da bir çox tədqiqatçıları düşündürmüşdür. Selmih Tezcan mübahisəli məqamları nəzərə alıb, araşdırmalarında bəzi məsələlərin həllinə son qoya bilmiş, Əhməd Fakihin Konyadakı türbəsinin üzərinə yazılan ölüm tarixinin (618) 1221-ci il

kimi qeyd olunduğunu və bu tarixin Ahmed Eflakinin “Ariflərin Mənkubələri” kitabındakı həmin tarixlə üst-üstə düşdüyünü fakt olaraq ortaya gətirmişdir. Həmin mənbədə Ə.Fakihin anasının Mevləvilər arasında yaşadığı da göstərilir (1, 8).

Şairin bir çox kəramətləri Hacı Vəli Bektaş Vəli Vilayətnaməsində də yer alır. Hətta burada Fakih Haqq Əhməd Sultan, Hacı Fakih Sultan kimi səsləndirilir və Əmir Cəm Sultanın xəlifəsi olduğu da vurğulanır (3,10).

Vilayətnamədə söylənir:

Pir Sultan Əhməd Yəsəvi Həzrətlərinin ağacdən bir qılıncı var idi. Gətirib Hacı Bektaş Vəli Xorasanlının belinə qurşadı və bu zaman ətrafdakı ocaqda tut ağacdən od qalanmışdı. Pir Sultan Yəsəvi bir əsgər götürüb ağacdən tutub Allahın kəraməti ilə Rum elinə tərəf tuşladı. Əski havada yana-yana keçərkən Konyada Sultan Hacı Fakih deyilən bir kişi bu alovu qapıb hücrəsinin önünə əkdirdi. İlahinin qüdrəti ilə başı yanığ, aşağısı tut olan bu ağac bitdi və bu şəfalı tut ağacı indi də bər verir (3,10).

Belə bir rəvayət də edirlər ki, bir gün şəkər-furuş satan birisi Fakihin qarşısına çıxır, Fakih onun bankasından bir xuruş götürmüş və bu şəkər –furuş satana xoş gəlməmiş. Səhəri gün yenə şəkər-furuş satan təsadüfən Hacı Fakih Sultanın qarşısına çıxır. Hacı Fakih soruşur ki, satdığın nədir? - o satdığımın şirni olduğunu gizlədir, deyir satdığım duz olur, şirinim qutarıb, yoxdur. Fakih deyir duz olsun. Şəkər satan keçib gedir, bir az aralanmış qarşısına çıxan bir nəfərə şirni satarkən görür ki, bankasındakı şirni deyil duzdur. Çox narahat olub, fikrə dalır və düşünür ki, duzu götürüb yenə Fakihin yanından ötsün belə də edir, bu dəfə Fakih soruşur ki, şəkər furuş satdığın nədir, deyir nabatdır, Hacı Fakih deyir, nabat olsun. Bir az aralanmış şəkər furuş satan baxır ki, bankasındakı nabat olub, anlayır ki, danışdığı insan sıradan birisi deyil, kəraməti var (1,11).

Əsərlərinə gəlinə Əhməd Fakihin elm aləminə əsasən yalnız iki əsəri məlumdur. Birinci əsəri “Çarhnamə” adlanır. Əsər Anadolu türkcəsinin ilk örnəklərindən hesab olunduğundan çox dəyərlidir. “Çarhnamə”nin 100 beytlik bir məsnəvi olduğu təxmin edilsə də, əsərin “17” beyti vərəqlərin düşməsi ucbatından çatışmır, yəni əlimizə yalnız “83” beyti çatıb. Əruzun Həcəz bəhrinin məfaülün, məfaülün, faülün qəlibində yazılan Çarhnamə dövrün nəbzinə uyğun olraq didaktik əsərdir. Əsər üzərində təhlil aparən M.Mənsuroğlu bəzi məqamlarda ərəb və fars sözlərinə yer verildiyini və bunun qafiyə xatirinə yazıldığını da vurğulayır. Məsnəvidə daha çox dini-əxlaqi nəsihətlər verilir. “Çarhnamə” əsəri çərxi fələyin insan ömründə, tale yoluna düşdüyü cığırlardan bəhs etməklə yanaşı, insanı bu yolda müdrik olmağa, bəsirət gözünü açmağa, qəflət yuxusundan oyanmağa çağırən bir mənzumdur.

Nasihət dutar isen, dinlə sözüüm,

Hünerün var ise, gel işda meydan

Sana bir kac ögütler vereyim ben,

Ki, hər birisi dür ola, ya mercan.(2,5)

Şair “Çarhname” əsərinə xalq hikmətindən gələn bir nəsihətlə başlayır, ilk öncə ailədə qardaşın - qardaşa rəfət və hörmətinin vacibliyindən söz acır, bir-birinə düşmən gözü ilə baxmamağı tövsiyə edir. Ə.Fakih bu nəsihətlərin qiymətli incilər qədər dəyərliliyini da öncədən vurğulayır. Əsərdə dünyanın faniliyinə işarə edən şair dünya malından ötrü bir kimsə ilə düşmənçilik etməyin mənasız olduğunu, çərxi fələyin, yəni dünyanın çərkindən asılı olaraq hər kəsin həyatına yazılan tale yazısının yaşanacağını şərh edir.

İşid emdi bu ehvali ey kardaş

Çün hümmətdür bir-birinə ihvan.

Yavuz sanmaya kardaş- kardaşına,

Haqiqətdir bu sözüüm bana inan!(2,5)

Onun xalq arasında tez-tez söylənən və müqəddəs “Qurani Kərim”dən gələn “Tövbə” etmək anlayışı da diqqət cəkir, insanın bir çox günahlardan xilas olmasının yolunu bu üsulda görəən şair, kamillik zirvəsinə çatmağında, təmizlənmə məqamına yetişməyin də imdad və carəsini məhz tövbə etməkdə tapır. Bu fikirlə müəllif hər bir işdə bir carə, bir imdad olduğunu anladır. Oxucusunu ümitsizliyə qapılmamağa, mübariz olmağa ilk növbədə müqəddəs əməllər sahibi kimi çalışmağa çağırır.

Ögüdüm bu Günehdən tevbe eyle,

Ki iman kaşdın eyler bil, ki şeytan.

Vefa umma bu dünyadan ey hanum,

.Anınla kılmagil sen ehdi peyman!(2, 5)

Neçə bir yata sen gafletde e yar
Ecel ermezden öndin imdi oyan (2,5).

“Çarhnamə” əsərində görünən aləmin zaman etibarı ilə sonradan təşəkkül tapması və hər vaxt tərک olunmasına hazır olmaq nəsihəti əsas yer alır. Orta əsrlərin bütün mistik təlimlərində olduğu kimi Əhməd Fakih də ümumən kainatı, onun gözəlliyini yalnız tanrıya çatmaq, onu dərk etmək üçün bir ayna hesab edir. Yəni bu dünyanın bütövlükdə məzmununa çatmaq üçün bir forma olduğunu düşünür. Görünən bütün əsrarəng aləm yalnız ilahi gözəlliyin təzahürüdür. Əsərin iç mənasını şair özü acır. Qəlbin Allah evi olduğunu bütün XIII –XV əsr şairləri kimi Əhməd Fakih də hər an oxucusunun yadına salır. Əslində şair şəriət ehkamlarından daha çox dinin batini tərəflərinə meyl göstərir və bu xüsusiyyəti də onu müasirlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri olur.

Bu dünya lezzetine mağrur olma,
Bu nefsi beslemgil hem çü hayvan! (2,6)

Ölüm və olum çox uzaq keçmişdən bu günə qədər bütün mifoloji və fəlsəfi düşüncələrə hakim kəsilmiş, bu haqda çoxlarının nəzəriyyə və fərziyələrini yaratmışdır. Əhməd Fakih də dövrünün bütün ziyalıları kimi bu məsələyə laqeyd qalmamış mistik təfəkkür tərzinin əsas məqamı olan, ölümü labüd bir hal olaraq normal qəbul etməyi dəfələrlə təkrar etmişdir.

Ölüm bir qapıdır gecmek gerekdir,
Beraber anda Sultan ile çopan (1-8).

Şair burada ölümün mahiyyətində bir bərabərlik bir ədalət görür, həmin qapıdan Sultanla, çobanın bərabər keçdiyini də vurğulayır. Əhməd Fakih bütün müasirləri kimi ölümdən sonrakı həyata inanır onu tərəqqi mərhələsi hesab edir və məhz buna görə hər kəsi ədalətli olmağa, nəfsə uymamağa, ibadət etməyə çağırır.

İbadet kıl Hak için gece-gündüz!
İbadetdür, bilir sen, genel pünhan. (7,7)

Təsəvvüf düşüncələri onu mistik ölüm çərçivəsində əbədiyyətə qovuşmağa allaha çatmağa yönəldir və şair bu yolu yalnız ibadətdə, səxavətli, rəhimli və ədalətli olmaqda görür.

Məsnəvinin 71-ci beytində şair yazır:
Nedelüm, çün cihanın işi budur?

O derde uğradu Davud, Suleyman...(7, 8)

Göründüyü kimi, Əhməd Fakih yaradıcılığının spesifik xüsusiyyətləri də yetərincədir, onun yaradıcılığından dövrünün mütəsəvvüf şairlərindən fərqlənən xəttlər keçir. Əgər Mövlana Cəlaləddin Rumi və ya Yunus Əmrə ölümü daha şərəfli bir yol kimi qəbul edib, ölümlə ölümsüzlüyə qovuşma və ya ilahi eşq ilə tanrıya yetişmə məqamını güdürsə, Əhməd Fakih bu prosesi tanrının yazısı, çərxi fələyin, dünyanın, zamanın bir tələbi kimi qəbul edir. Şair baxmayaraq ki, nəsihətlərində ibadətə yer ayırmağı, ədalətli olmağı, nəfsə uymamağı nəsihət edir, lakin ölümü çarəsi olmayan, labüd bir bioloji hal olaraq təsdiqləyir. Onun düşüncəsində ölüm hər kəsin başına gələcək bir qəzadır, o dünya olsa da, cənnətin varlığından asılı olmayaraq istəsən də istəməsən də ölüm labüddür. Lakin şair “Çarhnamə” əsərində də ibrətamiz nəsihətləri ilə o dünyaya hazır olmağı məsləhət görür.

Esirgemez bu halkı çarhı zalım,
Mecal vermez suret ademi bundan.

Ne yoksulu esirger ne ho bayı,
Ne aksakalu pır kor ne ho oğlan (2,7).

Əhməd Fakih əlimizə çatan ikinci əsəri isə “Kitabi Evsafi Mesacidis – Şerife” əsəridir. Əsər “Çarhnamə”dən xeyli iri həcmliidir. Əsərin əsas əlyazması Britaniya muzeyində saxlanılır. Məsnəvi bir növ səyahətnamə məzmunu daşıyır. Çünki, Əhməd Fakih ziyarətlərdə olarkən olduğu yerlərin gözəlliyindən, ecazkarlığından, qüdrətindən bəhs etmişdir. Əsər əslində islami dəyərləri təbliğ edən bir mənzumədir. Dostları ilə birlikdə həcc səfərinə çıxan Əhməd Fakih gördüyü Küdsü, Məkkəni, Mədinəni və ziyarətdəki müqəddəs yerləri təsvir edir. Gəzdirdiyi yerləri diqqətlə seyr edən Ə.Fakih bu məkanları o qədər həssaslıqla neçə qapısı olduğunu, qiblələrin, stunların nərdivanların, hasar və divarların sayını, miqdarını, enini, uzunluğunu zənginliyini, və tarixi dəyərlərini olduğu kimi göstərir, sanki oxucusunu o yerlərdə gəzdirir.

Acayib yir imiş Kudsi-mübarek
Yaratmış anı şunından Tebarek.(3,33)

Sekiz katdır o kubbenin bucağı
Anun karşusındadır Tur tağı (3,33).

Değme bir pencerede enval cam
Pencereler kamesu kırkdır tamam (3-33).

Əsərin dili çox sadədir, “Çarhnamə”dəki avaz və ölçü bu əsərdə də izlənilir. Müqəddəs “Qurani Kərim”in bütün həqiqətlərinə və dini rəvayətlərinə yeri gəldikcə üz tutan şair buradakı obrazlardan misallar gətirir, fikrini təsdiqləmək üçün onlara müraciət etməyi də unutmur.

Yusif peyğəmbər atasına yakın
Yatur düzmişlər ana dahi bir sin.

Bilün Abbas o kubbenin içinde
Yaturmuş Huseynle bile anda (3,38).

Beləliklə, Əhməd Fakih XIII əsr türk ədəbiyyatına yeni dil incəlikləri ilə gəlmiş mütəfəkkir yazarlardan biri olmaqla haqqında söylənən mənqibəllərlə bu günümüzdə qədər xatirələrdə yaşayan maraqlı bir şəxsiyyət olmuşdur. Uzaq keçmişdən bugünümə qədər mənəvi-əxlaqi kamilləşmə məktəbi kimi tanınan klassik ədəbiyyatın kökündə dayanan təsəvvüf təlim və bu təlimin ana xətti olan eşq, bütün mütəsəvvüflər kimi Əhməd Fakihin yaradıcılığında da əsas konsepsiyasını təşkil edir. Lakin şair özündən əvvəlki irsdən bəhrələnsə də onun təkrar olunmayan spesifik xüsusiyyətləri vardır. O bir çox hadisələrə fərqli prizmadan baxır. Allaha qovuşmağın yollarında eşqi görən mütəsəvvüf ölümü isə labüd və bioloji bir hadisə kimi qəbul edir. Lakin arifin sonunu bütöv, vücudun vəhdəti kimi dərk edir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

- 1.Ahmed Eflaki Ariflerin menkibeleri., haz. Tahsin Yazıcı , İstanbul 1989,səh735
- 2.Ahmed Fakih Çarhname , haz.Mecdut Mensuroğlu İstanbul. 1956, səh.11.
- 3.Ahmed Fakih Kitabı Evsafi Mesacidiş-Şerife Pr. Dok.Nasibe Nazioğlu. səh.45
- 4.Gölpınarlı, Abdülbaki, 1965, Yunus Emrə. Risalat al-Nushiyya ve Divan. İstanbul. səh.307.
- 5.Hamdizade Abdülkadir. Hoca Fakih Türbesi, Babalık qəzeti, Konya 23 mart 1914. Şeyh Aliman, Türkgözü qəzeti Konya 17-si mart, 1918 .
- 6.Hacı Bektaş Veli siirleriantolojisi, haz. İsmail Özmen Icilt,Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, səh.
- 7.Quran, Azərnəşr, Bakı 1991, tər. və ön sözün müəllifi Vasim Məmmədəliyev səh. 706.
- 8.Yunus Əmrə Risalat al –Nushiyya ve Divan, Sulhi Karan matbaası İstanbul, 1965 səh. 310.

Açar sözlər: Arif, ağıl,düşüncə, Tanrı, kəramət, təsəvvüf

Key words: wise, mind, thought, God, generosity, Tasawwuf

Ключевые слова: Ариф (в исламе человек, постигший истину Аллаха), разум, мысль, Всевышний, чудотворение, суфизм

Xülasə

Arifin bir eşq əhli olaraq, davranış və hərəkətlərinin fərqli tərəfləri, fikrində, düşüncəsində yalan və riyanın təmizlənməsi üçün çalışması məqalənin əsas məğzini təşkil edir. Orta əsr təsəvvüf poeziyasından gətirilən nümunələr əsasında Tanrının camalının yuxuda görülməsi, varlığın səsinin eşidilməsi və s. bu kimi hallara yetişməsi məqalədə xüsusi yer alır.

Məqalədə ariflərin təsəvvüf poeziyada kəramətlərinin olması və bir çox ariflərin kəramətlərindən nümunələrin verilməsi də göstərir. Ariflərə məxsus olan iki yolun əməli və düşüncə yolunun mahiyyətinə də məqalədə aydınlıq gətirilir. Ariflər hər bir varlığı bəsirət gözü ilə görməyi və bu gözün yalnız qəlbə olmağı və s. bu kimi məsələlər aydınlaşmaqla bərabər həmin məsələlərə aid nümunələr də verilir. Arifə xas olan bəzi təsvüfi düşüncələr də məqalədə öz əksini tapır.

Bu yöndən Əhməd Əflakinin Ariflərin mənqubəlləri adlı əsəri orta əsr mütəsəvvüf ariflərin həyar və yaradıcılığını əks etdirən ən dəyərli mənbələrdəndir. Belə ki, yüksək dərəcəli kamil ustadlar kimi şöhrət qazanan bu ariflər məqalənin əsas hədəfi olaraq qiymətləndirilir. Ariflik dərəcəsinə yetişmək, aşıqlərə xas olan əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Arifin nəzərində Haqqlütfünün daimi olması, arifin camal sifətinin nurlu olması, təzadlı tərəflərin varlığının bir-birini aydınlaşdırması kimi məsələlər də burada açıqlanır. Təsəvvüfi anlamla desək Arifin kəsrətin cazibələrindən kecməsi və eşqin ən uca zirvəsi olan Vəhdət məqamına yetişməsi və s. kimi məsələlər məqalədə həllini lazımı səviyyədə tapır. Eşq, Arifi elə bir kamillik zirvəsinə qaldırır ki, o zahiri vücudunu Haqqın əzəməti müqabilində yox sanır və bu yoxluqdan sonra yenidən var olub, öz əslinə

qayıdır. Bu anlam bütün mütəsəvvüflərin ilahilərində öz əksini tapır. XIII əsrin təsəvvüf şairlərindən olan Hacı Bektəş Vəli deyir :Her nesne girü aslına döner dimek olur.

Pes imdi muhib arifa sual kılur eydür kim.

Şair göstərir ki, biz kimdən yaradıldıqsa ona dönüb, sonra isə ondan geri qayıdacayıq. İkinci misranın rəmzi yozumunu daha dərin qatlara işarə verməklə bu məqamda ariflərin yerinin önəmli olduğunu vürğulayir.

Role of love in in the raise of human beingsto the stage of wisdom

Summary

The main point of this article includes different aspects of a sage's behavior and actions, his efforts to purify lie and hypocrisy in his thinking. In the article, the cases related to the sage man, such as, the dream of the divine being, hearing a sound of the being occupy the special place in terms of samples taken from Middle Ages Tasawwuf poetry.

The article specifies the existence of wonder-working forces in the Tasawwuf poetry based on the samples of that period's literature. As to the essence of two ways – the practical and mediating ways pertaining to the sage men, it is shed light on this matter also. It is known that the sage mensee all things through penetrating gaze that is elucidated based on the poetic examples. Some fanciful thoughts that are inherent in sage men are also reflected in the article.

From this point of view, the work by Ahmed Aflaki "Legends on sage men" is one of the most valuable sources reflecting the life and works of these sage men. So, these sage men, gaining reputation as high-end masters of word are appreciated as the main target of the article. Achieving a degree of a sage man is one of the main features of lovers.

The research sheds light on some matters, such as, the permanency of the God's Grace, the lightening of the sage man's beauty and the clarification of the existence of contradicting sides in this face. If, to explain it through the definitions of Tasawwuf, the matters, like the passing the sage man through magnetic force of the love and reaching the unity moment, the highest summit of the love are researched in this article. The love raises the sage man to a perfection peak, he forgets his body in respect of the glory of the God, and re-appears after its absence, and returns to his original. This meaning is reflected in all works by the poets of the mentioned period. Hacı Bektəş Vəli, one of the Sufi poets of the thirteenth century, says: Each object will return to its original, I say, Now I ask questions about it.

The poet confirms that at the end we will return back to the world through returning to the force that created us. By pointing to the deeper layers of the symbolic writing of the second example, it is important to note that the position of sage men is very important.

Ф

Роль любви в постижении человеком все вышнего

РЕЗЮМЕ

Основную тему статьи составляют разноплановые действия арифа (человека, постигшего истину Аллаха), его усилия по искоренению лжи из собственного сознания, а также двуличия. Особое внимание уделяется анализу такого вопроса, как явление во сне лика Творца, голоса Истины. Для этого в качестве примера используются отдельные образцы суфийской поэзии средневековья. Подчеркивается высокое поэтическое мастерство суфиев, постигших божественную истину, заостряется внимание на некоторых сочинениях, написанных ими. Выражается отношение к сущности двух направлений (действия и размышления), имеющих место в жизни арифа. Утверждается, что ариф наблюдает за каждым существом глазом басират, и, что око это находится в душе человека. Помимо того, некоторые размышления сугубо суфийского толка также привлекают внимание автора. С этой точки зрения сочинение Ахмеда Афлаки «Арифлерин менгубелери» («Предания арифа(ов)») может считаться наиболее ценным источником, отражающим жизнь и деятельность приверженцев суфизма, постигших истину Аллаха. Отмечается, что и поэтическое творчество суфиев, добившихся совершенства самовыражения, достойно всяческих похвал. Акцентируется внимание на том, что познание божественной истины является одной из основных особенностей, свойственной людям, преисполненным святого любовного порыва.

Известно, что по представлениям арифа, милосердие Аллаха постоянно, а лик того, кто стремится к Истине, озарен светом. И даже контрастные стороны данного вопроса, в действитель-

ности, направлены на прояснение общих тайн. Выражаясь языком суфиев, путь арифа от соблазнительного притяжения кассрата (множество) до высшей точки любовного экстаза, приводящего его к познанию Единого и др. сопутствующие моменты тщательно разбираются автором статьи. Священная любовь доводит арифа до такой степени совершенства, что он отказывается от своего формального существования перед могуществом Все сильного и, после данного отказа вновь обретает реальные черты существования, возвращается к своей первооснове. Это обстоятельство находит отражение во всех илахи (песнопения религиозного характера) суфиев. К примеру, суфийский поэт XIII века Хаджи Бекташ Вели писал:

Все в мире обречено возвратиться к истокам своим.

И тот, кто познал истину Аллаха, обращает к арифу вопрос свой.

Поэт утверждает, что мы сольемся с тем, кем сотворены, после чего совершим обратный путь от него. Во второй строке приведенного выше поэтического примера раскрывается более глубокий смысл символического характера и подчеркивается важность позиции, отведенной арифу.

Rəyçi: prof.L.Əhməsova